

Цьомра В. Ю.,

*доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри державно-правових та гуманітарних наук
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року зумовило кардинальні зміни в системі господарсько-правового регулювання, що торкнулися, зокрема, реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність [1]. Особливої актуальності набуває питання меж допустимого обмеження цього права, адже держава, вдаючись до обмежувальних заходів, зобов'язана дотримуватися принципу пропорційності та не порушувати сутнісного змісту гарантованих свобод. Разом із введенням обмежувальних заходів, які повинні забезпечити баланс між публічними інтересами держави і суспільства та приватними інтересами суб'єктів підприємницької діяльності, в серпні 2025 року втратив чинність Господарський кодекс України. Хоча ця подія і напряму не стосується досліджуваного питання, але, поряд із рядом введених обмежень, мала значний вплив на суб'єктів підприємницької діяльності.

Конституційне підґрунтя досліджуваної проблематики визначається статтею 42 Конституції України, яка гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, як не заборонена законом, та статтею 64, що допускає тимчасове обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану [2]. Відтак існує конституційна дихотомія між захистом підприємницьких свобод та публічними інтересами безпеки держави.

На рівні галузевого законодавства ключову роль Цивільний кодекс України (статті 319, 321, 353) [3], а також Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [4]. Останній формує загальну рамку повноважень суб'єктів владних повноважень щодо обмеження господарської діяльності. Специфіку регулювання доповнюють численні укази Президента України, рішення Ради національної безпеки і оборони, а також постанови Кабінету Міністрів України і нормативні акти Національного банку України у валютній сфері. Суттєвою проблемою є ієрархічна неузгодженість між нормативними актами різного рівня: положення підзаконних актів нерідко виходять за межі делегованих

повноважень або суперечать нормам Цивільного кодексу України, що створює правову невизначеність для суб'єктів господарювання. Також важливе значення у досліджуваному питанні відігравав Господарський кодекс України, але він втратив чинність.

На підставі аналізу чинного законодавства та практики його застосування можемо запропонувати наступну класифікацію обмежень свободи підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

По-перше, організаційні обмеження, зокрема це ті заходи, що впливають на можливість здійснення господарської діяльності як такої: примусова зупинка діяльності суб'єктів, заборона окремих видів господарської діяльності в певних районах, обмеження часу роботи (комендантська година), а також мобілізація працівників підприємств до Збройних Сил України, що позбавляє суб'єктів господарювання ключового ресурсу – трудового.

По-друге, майнові обмеження – заходи, що впливають на об'єкти підприємницької діяльності. Серед них особливого господарсько-правового значення набуває реквізиція майна суб'єктів господарювання для потреб оборони, що фактично є примусовим відчуженням майна з компенсацією, механізм якої залишається недостатньо врегульованим. Окрему підгрупу становлять обмеження права розпорядження майном: заборона відчуження нерухомості у певних регіонах, обмеження вивезення товарів.

По-третє, фінансово-валютні обмеження, які запроваджені Національним банком України, вони включають: заборону купівлі іноземної валюти для окремих цілей, обмеження транскордонного переміщення капіталу, валютний контроль операцій суб'єктів господарювання. Ці заходи суттєво обмежують свободу договору у зовнішньоекономічній сфері.

По-четверте, зовнішньоекономічні обмеження, такі як заборона або квотування експорту окремих видів товарів (сільськогосподарська продукція, пальне), обмеження імпорту та перелік критичного імпорту, що супроводжується спрощеним митним оформленням. Ці обмеження мають пряму дію на господарські зв'язки суб'єктів підприємницької діяльності.

Центральним теоретичним питанням є визначення меж правомірного обмеження підприємницьких свобод. Аналіз практики адміністративного судочинства свідчить, що суди, розглядаючи спори щодо правомірності обмежень, часто ухиляються від змістовної оцінки пропорційності, обмежуючись перевіркою формальних підстав для запровадження обмежень. Водночас Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду сформулював правові позиції щодо необхідності обґрунтування доцільності обмежувальних заходів, що є позитивним кроком у напрямку до ефективного судового контролю.

Гострою проблемою залишається питання відшкодування збитків суб'єктам господарювання, яких завдано правомірними обмеженнями. Чинне законодавство не містить ефективного механізму такого відшкодування, що суперечить конституційному принципу гарантування права власності та міжнародним стандартам захисту права власності.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що обмеження свободи підприємницької діяльності в умовах воєнного стану є об'єктивно необхідними, однак вони мають відповідати конституційним вимогам пропорційності та не порушувати сутнісного змісту підприємницьких свобод. Запропонована класифікація обмежень дозволяє структурувати їх господарсько-правовий аналіз та створює основу для вироблення диференційованих підходів до правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 28 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 1 лют. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 4 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 21.03.2026).